

МИРОСЛАВ НИКОЛИЋ (Београд)

О ХИПОКОРИСТИЦИМА ТИПА ЧАЛЕ-ЧАЛА-ЧАЛОВ

1. Поред несумњивих предности, испитивање и описивање завичајног говора садржи у себи и неке замке које млађи или мање обавештени дијалектолози тешко могу избећи. Није их избегао ни аутор ових предака у своме, првome написаном, раду о говору села Горобиља код Ужичке Пожеге, објављеном пре готово деценију и по.¹ Тамо се у одељку о облицима (на стр. 671) наводе бројни двосложни хипокористици типа *Бџо* и типа *Бџе* и њихова промена по обрасцу *Бџо-Бџа*, *Бџе-Бџа* итд., али не и промена хипокористика *Бџе* (: *Бџко*) и *Ча*ле (: *Ча*слав), који су, иначе, наведени на стр. 705. у одељку о лексици. Овом приликом додао бих још хипокористично име *Мџе-Мџа* и хипокористични апелатив *џале-џала-џалџе*, обичан у говору млађих особа.

На тај, наравно не и једини пропуст скренуо ми је пажњу проф. Бошковић само неколико дана по изласку Зборника из штампе, не без љутње што се то догодило и не без занимања за податак који сам му, у наивном уверењу да се „подразумева“, могао само усмено дати. У горобиљском говору, наиме, ови хипокористици имају промену именица I врсте, дакле: ном. *Ча*ле, ген. *Ча*ла, присв. прид. *Ча*лџе.

2. Зашто је за проф. Бошковића тај податак био тако занимљив и тако важан? Па, поред осталог, и зато што су двосложни хипокористици на *-е* уопште мање распрострањени и мање фреквентни од оних на *-о* одн. *-а* (типа *Бџо* и *Бџа*),² а

¹ *Говор села Горобиља (код Ужичке Пожеге)*, Српски дијалектолошки зборник XIX (Београд 1972), 619—746.

² „Други, опет, један екавски говор, војвођански, ликвидирао је потпуно тип на *-е*: тамо постоји само тип *Јџа*, али не и тип *Рџе*“

поготову они са дугим силазним акцентом и променом по типу *Ча́ле-Ча́ла*, за које, заједно са западнобосанским *Ма́рко-Ма́ркѐ*-проф. Бошковић каже да је „само доказ да се стара категорија наших класичних хипокористика (са строго утврђеним граматичким поретком) налази данас већ у декаденцији“.³

3. Уз то је, бар у то време, тај тип био и мање познат, иако не и сасвим непознат.

Још је Вук у Рјечнику из 1852. г. имао хипокористике *А́ле, Ви́де, Ђ́ле, Кри́ле, Ку́ле, Ла́ле, Ма́ре, Та́де, Та́ле, Шу́ле*, затим *Ју́ре (Ју́ре)* и свега, колико сам могао запазити, два хипокористика (*Ве́ље* и *Ра́ле*) с дугим узлазним акцентом — све по деklinацији им. I врсте.⁴

У поговору најновијем издању овога речника недавно преминули проф. Јован Кашић објашњава примере типа *Ђ́ле* и *Чо́бо* овако: „Говорећи о особеностима акцентуације у Црној Гори и по њезинијем околинама’ у Предговору Рјечника Вук помиње и изговор *Бо́ко* место *Бо́ко*. Неке одреднице Вук је навео управо са оваквим акцентом; на пример *Ве́ке, Ви́це, Го́рде, Ђ́ле, Чо́бо, Чо́бро*.“⁵

Као што се види, проф. Кашић говори истовремено и о женским хипокористима или надимцима типа *Го́рде*, мушким надимцима на -о типа *Чо́бро* и мушком хипокористику *Ђ́ле*. Међутим, мислим да се последњи (*Ђ́ле*), а поготову не свих десет напред наведених (+ *Ју́ре*), не могу објаснити староцрногорским акцентом, јер је Вук само надимак *Шу́ле* лоцирао у Црну Гору, а *Та́ле* у Дубровник и Прчањ, док, нпр., за *Ју́ре (Ју́ре)* изричито каже „у Босни“, а за *Ку́ле* то видимо и по томе што Вук уз одредницу наводи и податке: „Кулаш је арамбаца био у Босни.“

4. У сваком случају, нису староцрногорског порекла (осим ако то нису посредно, преко Вука) хипокористици *Ба́не, Бо́ле, Ги́ле, Ди́ле, За́ре, Ко́ле* и слични у Речнику српскохрватског књижевног и народног језика САНУ, који се некада дају само

(Иван Поповић, *О именицама типа Јово и Раде*. Pitanja savremenog književnog jezika, год. IV, књ. II, св. 2 (Sarajevo 1952), 246.

„Што у дијалектима источне Херцеговине и Црне Горе... налазимо *Ráde, Ráda*... није нимало чудно... Очекивали бисмо једино у њима више [разред — М. Н.] примера типа *Ráde*, бар онолико колико их имају говори југозападне Србије“ (Р. Бошковић, *Категорија старих српскохрватских личних хипокористика типа Andre, Andreta (Andrete) у интерпретацији Даничића и других*, у књизи „Одабрани чланци и расправе“ (Титоград 1978), 483. И Вук у Рјечнику наводи само десетак хипокористика на -е.

³ Радосав Бошковић, *О босанско-херцеговачкој деklinацији Sálko, Sálkē (неколико речи)*, нав. дело. 452.

⁴ У последњој реченици напред наведеног дела (стр. 486—487) проф. Бошковић је исказао намеру да „у посебном чланку“ размотри, између осталих, и ове и овакве Вукове хипокористике.

⁵ Јован Кашић, *О Српском рјечнику из 1852. године*, Сабрана дела Вука Караџића, књига једанаеста (2) (Београд 1987), 1613.

с тим, некад и с другим узлазним акцентом (нпр. *Вўле* и *Вўле*, *Мўре* и *Мўре* одн. *Бўде* и *Бўде*, *Влåde* и *Влåde*, *Лале* и *Лале*, *Мáne* и *Мáne* и сл.), а некад само с овим последњим (нпр. *Бóre*, *Дра́же*, *Дра́ле*, *Дўје*, *Жўле*, *Їве*, *Їле*,⁶ *Јуре*, *Мáte* и сл.).⁷

5. Хипокористици типа *Чале* били су познати и из најранијих дијалектолошких радова. Тако је још Решетар у своме чувеном делу »Der štokaviše Dialekt« поменуо *Шўме-Шўма* (у Боки) и *Рåde-Рáда* (у Црној Гори).⁸

У чланку „О именима типа Јово и Рáде“ помиње И. Поповић и ове Решетарове примере, али их разматра заједно с хипокористицима *Рáде*, ген.-ак. *Рáда*, можда и стога што је силазни акценат у оним првим тумачио као последицу тзв. староцрногорског преношења (или му је прозодијски лик био ирелевантан).

6. Све је то, наравно, било познато и проф. Бошковићу (и много више од тога), али су му недостајале потврде овога типа из новоштокавских говора или говора са штокавским троакценатским системом. А њих је, тада, било заиста мало.⁹

М. Станић је, у једној јединој реченици, али први колико ми је познато, указао на распрострањеност типа *Чале-Чала* у говорима који знају и за узлазне акценте (или бар за један — дугоузлазни), и то не тако давно, у чланку „Још о промени именица типа *Рáде*“.¹⁰ У т. 7. тога чланка каже Станић: „Четврти тип (*Рáде-Рáда*) сусреће се у западној Србији, у Бајиној Башти, Горњој Поцерени, средњем Подрињу, па у Сребрници и овамо до Лига и Боговађе, чак и до Космаја итд.“¹¹

⁶ И то баш с потврдом из Вуковог Рјечника.

⁷ Мора се одати „признање“ обрађивачима Речника САНУ (међу које од VIII књиге спада и овај аутор) за велику „машговитост“ коју су показали у обради двосложних мушких хипокористика на -е. Приметио сам, и не трагајући посебно за тим, ове могућности: I *Бóле*; II 1.а) *Вўле* и *Вўле*; б) *Бўде* и *Бўде*; 2.а) *Дўле*, -а и *Дўле*, -а и -ета; б) *Кр́ле*, -а и -ē и *Кр́ле*, -ета; в) *Бóле* и *Бóле*, -а, -ета; г) *Дáne*, *Дáneга*, *Дáne*, *Дáne* и *Дáne*, -а и -ета; III 1. *Бóre*, -ра; 2. *Мáte*, -а и -ē.

Напоменимо овде да Речник МС-МХ нема *ћале*, -а и -ē и *ћале*, -ета, као и Правопис МС-МХ, док је у Белићевом Правопису из 1950. г. наведен само облик ном. *ћале*.

⁸ »In den Bocche von Cattaro sowie in Montenegro folgen die nicht häufigen Kosenamen auf -e der Deklination der *v/o*- Stämme: *Šime* — *Šima* usw. Bocche, *Ráde* — *Ráda* usw. Montenegro« (стр. 165).

⁹ В., нпр., чланак Б. Аранђеловић-Живковић из нап. 21.

¹⁰ Наш језик XXII/3 (Београд 1976), 123—125.

Станић, иначе, говори о четири типа хипокористика на -е: *Рáде-Рáда*, *Рáде-Рáдē*, *Рáде-Рáдега* (који је забележен и у рогатичком крају, в. у чланку Џ. А. Јахића, *Неки хипокористици муслиманских имена оријенталног поријекла у рогатичком и бјелопольском говору*, Ономатолошки прилози V, Београд 1985, 229—240), и *Рáде-Рáда*, али не помиње нпр. босанско *Хáске*, -ета (I. Smailović, *Muslimanska imena orijentalnoga porijekla u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1977).

¹¹ *Нав. дело*, 124.

7. На жалост, Станић није документовао наведене податке, па ћу то у наредних неколико редака покушати сам да урадим, додајући понегде Станићевим и неке нове, свакако не и све постојеће потврде оваквих хипокористика.

Истовремено, желео бих да напоменем да тип *Чале-Чала-Чалџ* није ни у местима у којима се јавља једнако заступљен, поготову не у односу на хипокористике типа *Боре*. У том погледу, могле би се издвојити бар две групе. а) У прву групу, у којој је тај тип маргиналан, ишло би моје Горобиље, суседни (али с оне стране Мораве) Прилипац (у којем се говори само *Чале*, -а), Дражиновићи (село између Пожеге и Косјерића, у којем се јавља и *Бане*, -а : *Бранивоје* и *Бранимир*, *Лале*, -а : *Милија* и *Миле*, -а : *Милун*), затим Ужице *Штале*, -а : *Шталић*)¹² и, вероватно једно место с другачијим дијалектом, Рача Крагујевачка (судећи бар по инстр. *Милом* из Павловићеве речнице „Инструментал личног имена *Миле* гласи: *Милетом* и *Милом*, а од *Дале* само *Далетом*, *Бале-Балетом*, *Цале-Цалетом*.“)¹³

У Горобиљу, Прилипцу, Дражиновићима и Ужицу основни тип је *Божо*, ген.-ак. *Бџа* одн. *Боре*, ген.-ак. *Бџа* (уз често *Мџа*, -џ).

б) У другу групу, иначе не баш јединствену, у којој је овај тип хипокористика нешто заступљенији, спадају: босанскоподрињска села Обади код Сребренице (у којима је „рјеђи и новији тип хипокористика на -е: *Бране*, *Миле*, *Раде*, — *Рада*, *Раду*; присвојни пријдев је увијек *Радов*, *Будов*“)¹⁴ и Горње Цапарде код Зворника (у којима је ном. *Бране* и *Бране*, *Раде* и *Раде*, зависни падежи *Брана-Брану*... *Рада-Раду*, присв. прид. *Милов*, *Радов*);¹⁵ бивша Соколска нахија и орбијанско Подриње, у којем је заступљеност ових хипокористика већа него у босанском Подрињу (исп. из Љештанског: *Вале*, *Дале*, *Јоле* (*Јоле*), *Миле*, *Целе*, ген. *Вула*, присв. прид. *Валџ* итд.);¹⁶ затим из Азбуквице: *Лале*, -а, *Раде*, -а, *Цане*, -а (село Грачаница) и *Дале*, -а, *Чале*, -а (село *Лонџин*);¹⁷ Раћевина, у којој се говори *Ане*, -а : *Андрија* (село *Ставе*) и *Миле*, -а *Раде*, -а, присв. прид. *Милов*, *Радов* (село *Ликодра*, општина *Крупањ*);¹⁸ околина

¹² Све према ауторовим белешкама.

¹³ Радослав М. Павловић, *Облици деklinације и конјугације у говору подручја Раче Крагујевачке (с посебним освртом на акценат)*, Српски дијалектолошки зборник XXVIII (Београд 1982), 18.

¹⁴ Милорад Симић, *Говор села Обади у босанском Подрињу*, Српски дијалектолошки зборник XXIV (Београд 1978), 71.

¹⁵ Петар Букановић, *Говор села Горње Цапарде (код Зворника)*, Српски дијалектолошки зборник XXIX (Београд 1983), 144.

¹⁶ Милосав Тешић, *Говор Љештанског*, Српски дијалектолошки зборник XXII (Београд 1977), 213.

¹⁷ Према усменом саопштењу Милосава Тешића, испитивача азбуквачког говора.

¹⁸ Према усменом саопштењу Милорада Симића, испитивача раћевског говора.

Мионице (исп. из Крчма̀ра *Víде*, -а, *Vúле*, -а, *Dúле*, -а, *Жáре*, -а, *Здрáле*, -а [: Здравко] одн. из Мрáтишића *Ráде*, -а);¹⁹ део Космаја (исп. из Кораћице *Ráде-Ráда*, *Míле*, *Ráле*, *Стáне*, *Цáне* и сл.,²⁰ из В. Иванче *Jáне* и Мебу̀лужја *Míле*, *Ráде*, *Ráле*),²¹ као и Чумић код Крагујевца (*Бóле-Бóла-Бóлов*, *Гíле-Гíла*, *Dúле-Dúла*, *Míле-Míла*, *Пúле-Пúла*, *Ráде-Ráда*, *Свéле-Свéла*, *Цáле-Цáла*, *Цáне-Цáна*, *Цúле-Цúла*).²²

Наведеним шумадијским примерима може се додати и кот *Шúла*, *Jèсу ти нúстили Шúла* из Жабара код Тополе²³ (исп. и *Ráде Máрић*,²⁴ *Míле знá*).²⁵

Овамо вероватно спада Станићева Боговаба (за коју претпостављам да ју је он сам испитао), а можда и, у његовом раду поменути, Љиг и Горња Поцерица (за које објављене податке такође нисам успео пронаћи).

8. Треба рећи да ни у овим местима тип *Чале-Чала* није основни. У Обадицама, Горњим Цапардама, Љештанском, Азбуковици и наведеним крупанским (раћевским) селима убедљиво претеже тип *Бóжо-Бóже-Бóжџн*, у мионичким селима чешће је, изгледа, *Бúдо*, *Брáне* (уз *Бóра*) (промена ми није позната), док у космајским селима, Чумићу и Жабару доминира *Múћа*.²⁶

Међутим, у односу на друге типове хипокористика на -е (нпр. *Ráде-Ráда* или *Ráде-Ráдета*) тип *Чале-Чала* је овде, у овим местима, примаран. У Обадицама је он једини, у Љештанском неупоредиво чешћи него *Брáне*, у Чумићу²⁷ и наведеним космајским селима чешћи него *Ráде-Ráдета*,²⁸ а у мионичким скоро (или бар?) равноправан типу *Ráде*.²⁹

¹⁹ Према грађи коју је Александар Лома предао Ономастичком одбору САНУ, а коју ми је на располагање љубазно ставио секретар Одбора Светозар Стијовић.

²⁰ Бранислава Аранђеловић-Живковић, *Ономастика космајског села Кораћице*, Ономастолошки прилози II (Београд 1981), 192.

²¹ Branislava Aranđelović-Živković, *Hipokoristici antroponima muškog roda u jednom delu Kosmaja*, *Onomastika Jugoslavica* 1 (Ljubljana 1969), 163. и 164.

²² Према усменом саопштењу Милице Грковић.

²³ Слободан Реметић, *Дијалекатски текстови из Жабара код Тополе*, Српски дијалектолошки зборник XXXII (Београд 1986), 538.

²⁴ *О.с.*, 505.

²⁵ *О.с.*, 516.

²⁶ В. и код Слободана Реметића, *Говор централне Шумадије*, Српски дијалектолошки зборник XXXI (Београд 1985), 233—234.

²⁷ Посебно је важно нагласити да је у овоме селу, према усменом саопштењу М. Грковић, аутохтона парадигма *Ráде-Ráда*, а новија, из урбаног говора, *Ráде-Ráдета*.

²⁸ Судећи по формулацији: „промена *Ráде-Ráдета* доспела је и у ова села“ (В. Aranđelović-Živković, *Hipokoristici antroponima...*, 166).

²⁹ Недостаје податак за зависне падеже, али се може претпоставити ген.-ак. *Ráда*.

Осим тога, посебно је важно нагласити да су у већини ових места (ипак, изгледа, не у свима) хипокористици типа *Ча́ле* и једини који имају промену именица I врсте.

9. Сигурно је, иначе, да хипокористици типа *Ча́ле-Ча́ла* нису ограничени само на поменута места,³⁰ али је сигурно и да им ни фреквенција ни ареа не могу, бар не на новоштокавском подручју, бити сувише велики. Питање је, наравно, и колико је зона од босанског Подриња до централне Шумадије и од Бетиње до Јадра у овом погледу компактна. Но, и поред свега, чудно је како је овај хипокористички тип био тако дуго занемарен у дијалектологији и нормативистици.

10. Када се говори о старини типа *Ча́ле-Ча́ла*, онда се мора посебно издвојити морфолошки и прозодијски лик номинатива, а посебно зависни падежи и присвојени придев. „Ми узимамо“ — каже проф. Бошковић — „да је категорија *Stane Stane* постала ... путем додавања деминутивнога *e* ... прасловенским скраћеним именима типа **Voldъ, Hranъ, Chvalъ, Verъ*³¹ ... Из тога би излазило да су деминутивни-хипокористици типа *Stane* имали од самога почетка ^ акценат у номинативу, а према томе и у свима осталим облицима“.³²

Говорећи, поред осталог, и о акценту „скраћених старосрпских имена“, М. Пешикан је нешто опрезнији, па каже да је „највероватнији тип [био] *Rāde (Rādè)* или *Rāde, Rādete, Rādetin, Rādetih*“.³³ Да је могло бити и овога другог, значи, претпоставља и он. А то нас ослобађа могућне заблуде (?) о аналошком (вокативном) пореклу дугосилазног акцента у данашњем *Ча́ле*.

11. Како се, пак, од промене *Андре-Андрете* дошло до *Андрета-Андрете*, с једне, и *Павле-Павла*, с друге стране, објашњавао је Т. Маретић. Он каже да се „ломало ... језику чинило неприлично, да се ријечи, које значе људска имена, исто онако деклинирају као апелативи на *-e*, јер обично ти апелативи значе младе животиње: *ја̀ре, ју̀не* итд.“³⁴

³⁰ Не зна се, на пример, шта се крије иза мачванскога *Лу̀не* (Берислав М. Николић, *Мачвански говор*, Српски дијалектолошки зборник XVI 290), колубарскога *Пре́ле* (Берислав М. Николић, *Колубарски говор*, Српски дијалектолошки зборник XVIII, 59), бројних хипокористика типа *Жу̀ле, Мѝле, Ра̀де* што их је А. Лома исписао у ваљевским селима (в. нап. 19) и иза многих других, објављених и необјављених, јер се, на жалост, не зна каква је њихова промена.

³¹ В. и Т. Maretić, *O narodnim imenima i prezimenima u Hrvata i Srba*, Rad JAZU LXXXII, 96.

³² Р. Бошковић, *нав. дело*, 485.

³³ Митар Пешикан, *Зетско-хумско-рашка имена на почетку турскога доба*, Оноματοлошки прилози III (Београд 1982), 16.

³⁴ Т. Маретић, *нав. дело*, 96.

Имена типа Павле „нијесу промијенила номинативнога е, јер се и других ријечи нашло с е на крају: *Милоје, Радоје* итд., па се могло на њих наслонити е и код *Павле, Раде* итд.“³⁵

12. Иначе, у напред наведеним савременим примерима из неких наших говора „наслона“ на хипокористике типа *Божо* није могло бити, јер се у многима од њих (нпр. у подриньским) дефлекција ових хипокористика сасвим разликује од оне код *Чале*. Чак и једина два хипокористика типа *Боре* имају у Тешиневом Љештанском ген.-ак. *Бранѐ*, присв. прид. *Бранѝн, Нѝцѝн*,³⁶ а слична је ситуација и у Чумићу. Стога није сасвим јасно шта је то могло подржати овај, као што смо видели не баш уобичајен, хипокористички тип (*Чале-Чала-Чалов*). Можда, данас несумњива, имена типа *Борѐ, Бѝрѐ, Павле* и сл., а можда и нешто друго. У сваком случају, његова је парадигма новијег датума. То је сигурно. А за остало важи, код проф. Бошковића цитирана Вајанова мисао: „све је у историји хипокористика — више могуће него сигурно“.³⁷

Мирослав НИКОЛИЧ

О ГИПОКОРИСТИКАХ ТИПА Чале-Чала-Чалов

Резюме

Ссылаясь на давнишнее устное замечание профессора Бошковица, автор говорит об одном мало известном и в науке не исследуемом гипокористическом типе, о двусложных гипокористиках на -е с долгим нисходящим ударением и склонением имен существительных мужского рода на -ѐ. Эти гипокористики появлялись еще в Словаре Вука Караджича, а есть они и в современном Словаре сербохорватского литературного и народного языка САНУ.

Их частота и ареал в народных говорах не очень велика, и чаще всего они встречаются в боснийском и сербском Подрињье, в западной Сербии и Шумадине.

Автор указывает и на происхождение их прозолических и морфологических форм, а также и на происхождение их современной парадигмы.

³⁵ Исто, 97.

³⁶ М. Тешин, *нав. дело*, 213. Исп. и присвојни придев *Јѝлѝн*, поред чешѝга *Јѝлѝв (Јѝлѝв)*.

³⁷ Р. Бошковић, *нав. дело*, 486.

